

SOURCE STUDIES

DOI: 10.46340/ephd.2021.7.1.6

Liudmyla LisunetsORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9655-3563>*The State Archive of Odessa region, Ukraine***DOCUMENTS OF THE VORONTSOV FAMILY COLLECTION ABOUT E.K. VORONTSOVA'S PUBLIC ACTIVITY: COMPOSITION AND HEURESTIC POTENTIAL****Людмила Лісунець***Державний архів Одеської області, Україна***ДОКУМЕНТИ СІМЕЙНОГО ФОНДУ ВОРОНЦОВИХ ПРО ГРОМАДСЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ Є. К. ВОРОНЦОВОЇ: СКЛАД ТА ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

The paper reveals the scientific and cognitive potential of archival documents of the Vorontsov Family Collection with regard to the study of public activities of E. K. Vorontsova, the wife of the Governor-General of Novorossiysk and Caucasian Governor M. S. Vorontsov. The author highlights the basic groups of documents, their specific features, information potential and the degree of preservation and representativeness, as well as the relationships between the content and type of archival documents, and the time and motives for their creation. The paper emphasizes that availability of copies of texts of reports, rescripts, petitions and other documents in the correspondence expands significantly the information potential of the archival materials. The paper reconstructs the key stages of E. Vorontsova's public activity, supplements the information on her participation in public organizations and her contribution to the dissemination of education by means of a problem-thematic approach used herein. The data revealed from the archival materials supplement the information from other sources, allow to specify the total amount of funds contributed by E.K.Vorontsova to the assets of charitable institutions. It is emphasized in a summary hereof that the study and generalization of archival documents provides an opportunity to assess the breadth of charitable and cultural and educational activities of E. Vorontsova, her contribution to the development of women's charitable movement in the south of the Russian Empire, the spread of women's education idea. The paper emphasizes the important scientific value and high level of information of this complex of historical sources in the context of studying the biography of E. K. Vorontsova.

Keywords: E.K. Vorontsova, charity, charitable institutions, archival documents, the Novorossiysk Krai, Caucasian Governorate.

В кінці XX – початку XXI ст. на хвилі розвитку біографістики в українській та російській історичній науці сформувалася особлива область наукових досліджень «воронцовознавство». Поряд із дослідженням життя і діяльності видатного державного та військового діяча, новоросійського генерал-губернатора та кавказького намісника М. С. Воронцова дослідники звертаються також до вивчення життєпису його родини та найближчого оточення. Зокрема, в останні роки спостерігається підвищення інтересу до постаті його дружини Є. К. Воронцової.

Єлизавета Ксаверівна Воронцова народилася 19 вересня 1791 р. в родині короного гетьмана К.-Ф. Браницького і О. В. Енгельгардт, племінниці Г. О. Потьомкіна і фрейліни імператриці Катерини II. Дитинство і юність Є. Браницька провела в родовому маєтку в Білій Церкві. В 1819 р. вона вийшла заміж за М. С. Воронцова та з призначенням його на посаду новоросійського генерал-губернатора (1823) розпочала провадити громадську діяльність.

У 1829 р. вона заснувала Одеське жіноче благодійне товариство, що займалося наданням допомоги біднякам та опікувалося сиротами. Вона була його безмінним головою до 1879 р. і витрачала значні суми на його розвиток. У 1845 р. Є. Воронцова заснувала в Кавказькому намісництві Тифліське жіноче благодійне товариство Св. Ніни з училищем для дівчаток при ньому. Головним завданням навчального закладу стало поширення освіти серед дівчаток-дворянок (здебільшого із числа збіднілого дворянства). Незабаром за її матеріальної підтримки були відкриті два подібних училища в Кутаїсі та Шемасі. Також Є. К. Воронцова стала головним фундатором Ставропольського товариства Св. Олександри та Еріванського жіночого благодійного товариства Св. Рипсимії.

Питання благодійної діяльності Є. К. Воронцової частково знайшло висвітлення у дослідницькій літературі. У працях одеських вчених І. С. Гребцової та В. В. Гребцова «Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII – 60 – гг. XIX ст.»¹, І. С. Гребцової і С. А. Накаєвої «Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX в.)»² розглянуто діяльність Є. К. Воронцової в руслі розвитку громадського добродійного руху. Джерелознавчий аспект благодійної діяльності Є. Воронцової розглядався й в статтях «Постать Є. К. Воронцової в спогадах сучасників»³, «Благотворительная и культурно-просветительская деятельность Е. К. Воронцовой»⁴, «Документы о жизни и деятельности Е. К. Воронцовой в фондах Российского государственного архива литературы и искусства»⁵.

Широка добродійна і культурно-просвітницька діяльність Є. К. Воронцової знайшла відображення в архівних документах, зокрема в сімейному фонді Воронцових (ф. 1261), що зберігається в Російському державному архіві давніх актів (далі – РДАДА).

Мета роботи – розкрити евристичний потенціал та склад архівних документів родинного фонду Воронцових в питанні вивчення громадської діяльності Є. К. Воронцової.

Сімейний фонд Воронцових в РДАДА є безцінним пластом для досліджень історії XVII-XX ст. Архівне зібрання сформовано з господарських, службових і особових документів кількох поколінь роду. Значну його частину складають документи про громадську діяльність Є. К. Воронцової. Документи різноманітні за характером і змістом та вирізняються варіативністю походження.

Перший пласт складає «особовий наратив». До даної частини архівалії відносимо листи-клопотання громадян до Є. К. Воронцової. Всього виявлено понад 350 таких звернень. У даній статті ми не станемо детально зупинятися на кожному з них, а лиш узагальнимо їх інформаційні можливості. Кількісні показники листів та їх аналіз позиціонують Є. К. Воронцову як відому благодійницю, що активно працювала в приватному напрямку добродійного руху. Прохання були найрізноманітніші: про матеріальну допомогу⁶ призначення пенсії⁷, працевлаштування і навіть надати в борг певну суму грошей⁸. Типовим для змісту листів є пояснення причини, що спонукали людей звернутися за допомогою до Є. Воронцової це: хвороба⁹, переїзд¹⁰ тощо. Наприклад, студент Новоросійського університету В. Мураневич, сподіваючись на Є. Воронцову як відому благодійницю і прихильницю поширення знань, звернувся до неї з проханням прийняти його на роботу в її домову церкву¹¹.

Особливістю даного джерельного комплексу є його обмежені інформативні можливості. В розпорядженні науковців є лише звернення, а за поодинокими маргіналіями Є. К. Воронцової

¹ Гребцова, И., Гребцов, В. (2006). *Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII-60-гг. XIX ст.* Одесса: Астропринт, 320.

² Гребцова, И., Накаева, С. (2007). *Очерки развития женского благотворительного движения на юге Российской империи (первая половина XIX в.)*. Одесса: Астропринт, 280.

³ Лисунец, Л. (2014). Постать Є. К. Воронцової в спогадах сучасників. *Гілея: науковий вісник*, 89, 79-84.

⁴ Лисунец, Л. (2016). Благотворительная и культурно-просветительская деятельность Е. К. Воронцовой. *Вестник Брянского государственного университета. Исторические науки и археология. Литературоведение. Языкознание. Педагогические науки*, 4 (30), 56-64.

⁵ Лисунец, Л., (2019). Документы о жизни и деятельности Е. К. Воронцовой в фондах Российского государственного архива литературы и искусства. *Воронцовский сборник. Одесса*, 9, 55-60.

⁶ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп.3, спр. 1960 1 арк. ; спр. 2097, 2 арк.; спр. 2328, 1 арк.; спр. 2400, 1 арк.

⁷ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп.3, спр. 2189, 2 арк.

⁸ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп.3, спр. 2203, 1 арк. ; спр. 2335, 5 арк.

⁹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп.3, спр. 2221, 2 арк.; спр. 2325, 1 арк.

¹⁰ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп.3, спр. 1968, 2 арк.

¹¹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп.3, спр. 2223, 1 арк.

на листах не видається можливим встановити навіть приблизні суми, що були виділені нею на надання допомоги нужденним. Однак вони відіграють незамінне значення для висвітлення усіх форм і методів добродійної практики, конкретизації масштабів діяльності Є. Воронцової і жіноцтва в цілому, виділення основних тенденцій поступального, але динамічного входження жінок до орбіти громадського життя.

Незначну частину листів складають клопотання церковних служителів, з проханням надати матеріальну допомогу на будівництво, ремонт споруд, церковне приладдя тощо. Загалом збереглося близько 30 адресованих Є. Воронцової таких звернень. Листи даної групи адресатів вирізняються більшим ступенем інформативності порівняно із вищезгаданими. Тут знаходимо листи-подяки із вказанням точної суми пожертвування, здійсненого подарунку тощо. Аналіз листування дозволяє зробити висновок, що пожертви Є. К. Воронцової на церковне будівництво носили як одноразовий так і постійний характер. Наприклад, московський митрополит Філарет і єпископ Олександр, дякували їй за пожертви та повідомляли, що кошти були витрачені на потреби церкви, платню духовенству і оренду будинку¹. Священник Покрово-Богородичного братства надав Є. К. Воронцовій докладний звіт про діяльність братства за 1876 рік².

В даному руслі цікавим видається факт підтримки Є. Воронцовою будівництва і діяльності православного храму в Варні. Збереглося її листування з російським посольством в Константинополі у справах місцевого храму Святого Миколи. З особистого листування випливає, що Є. Воронцова жертвувала на його утримання щороку 700-750 крб³. До листів додавалися також розписки про отримання грошей і про витрати церкви. У листі від 11 листопада 1843 р. консульський агент М. Даскалов писав, що існування храму забезпечується вже четвертий рік виключно щедрими пожертвами Є. К. Воронцової⁴. Зберігся і лист Є. Воронцової в Константинополь, в якому вона висловлювала свою радість відносно швидких темпів будівництва храму⁵. Таким чином, дані архівні матеріали ілюструють два важливих факти. По-перше, ареал діяльності Є. К. Воронцової поширювався за межі Російської імперії, по-друге, є яскравим проявом поширення ідей панславизму.

Другий пласт складає діловодна документація. Її можна поділити на наступні групи: ділове листування, звітна документація, документи колегіальних органів, бухгалтерські документи (квитанції, кошториси, прибутково-видаткові книги, відомості приходу і витрати грошових сум, рахунки, розписки, договори на будівництво та проведення окремих видів робіт).

Низка архівних справ відображає участь та процес управління Є. К. Воронцовою, відкритих за її ініціативи та матеріальній підтримці жіночих благодійних товариств та навчальних закладів при них. До справ увійшли листи секретарів товариства, що адресовані Є. К. Воронцовій та Одеському жіночому благодійному товариству. Хронологічно листування охоплює 1855-1859 рр. і фактично є продуктом дистанційного управління товариствами з боку Є. Воронцової і оперативними відомостями (зважаючи на тодішні можливості поштового зв'язку) про стан справ в них.

«Листи Кутаїського, Ставропольського, Шемаського і ін. навчальних закладів на Кавказі секретарю Жіночого благодійного товариства Св. Ніни О. І. Казначееву» розкривають особистий внесок Є. К. Воронцової у фундацію навчальних закладів. Тут містяться відомості про розміри пожертвувань, пансіонерів Є. Воронцової та витрати на їх утримання⁶. Зауважимо, що питання утримання пансіонерів є найбільшою білою плямою в біографії Є. К. Воронцової і простежується фактично завдяки лише архівним матеріалам сімейного фонду Воронцових. Характерною рисою цієї лінії дослідження є її фрагментарність і «точковість», ми можемо зробити лише припущення про кількість та розміри витрат Є. К. Воронцової на вихованців, але й вони є досить приблизними, адже ми не можемо врахувати періодичність і розміри її видатків на одяг, шкільне приладдя тощо.

Зміст «Листування різних установ і осіб з Є. К. Воронцовою і звітні відомості по Ставропольському жіночому училищу Св. Олександри»⁷ також є важливим для встановлення і характеристики соціальних ролей Є. Воронцової. Узгодження і прохання висловити свою позицію стосовно прийому на роботу і звільнення тих чи інших посад дозволяє говорити, що вона фактично,

¹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.3, снр. 1963, 1 арк.; снр. 2355, 4 арк.; снр. 2356, 1 арк.

² Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.3, снр. 2055, 6 арк.

³ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2714, арк. 9; снр. 2717, арк. 4; снр. 2719, арк. 6.

⁴ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.3, снр. 2074, арк. 1.

⁵ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.3, снр. 306-а, арк. 2.

⁶ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2699, арк. 11, 14, 18.

⁷ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2696, арк. 110.

а не номінально здійснювала функції керівника та детально вивчала й давала розпорядження щодо роботи навчальних закладів. Проілюструємо дану тезу наочним прикладом. Секретар товариства Св. Олександри Я. Буличов в одному з листів просив Є. Воронцову надати свої міркування з приводу особистих якостей та ставлення до роботи наглядачки Атарбекової¹, яка на його думку несумлінно виконувала свої обов'язки.

Про прямі вказівки і рекомендації Є. К. Воронцової щодо функціонування навчальних закладів на Кавказі свідчать і інші листи. Особливе вираження це знайшло під час вирішення питання будівництва училища Св. Олександри. Зміст листів дозволяє говорити про особисту участь і власне бачення Є. Воронцової плану майбутньої будівлі і благоустрій прилеглої території².

Є. К. Воронцову як керівника характеризують також і «Листи правління Одеського жіночого благодійного товариства до скарбничого товариства Тумачевському Г. І.» в 3 томах³. В цілому інформація, що міститься в них, однорідна за своїм характером і формам викладу. Це відомості про витрати товариства на Будинок піклування сиріт, Михайло-Семенівського притулку, відділення для немовлят, відділення для старих і німечих жінок, сплати за утримання дітей в лікарні і інших дитячих притулках міста, відомості про кількість вихованців, розписки секретаря і скарбничого в отриманні грошей. Однак серед цих відомостей є записи про конкретні управлінські рішення Є. Воронцової. Так у зв'язку з високим рівнем смертності серед немовлят вона віддала розпорядження збільшити їх щомісячне утримання з 4 крб. до 5 крб⁴.

Серед листування знаходимо відомості і про участь Є. Воронцової у Одеській Стурдзівській богадільні. Її, як відому благодійницю, було обрано на пост почесної попечительки закладу й Є. К. Воронцова завжди сумлінно і ревно ставилася до своїх обов'язків. Аналіз архівних джерел доводить, що вона постійно виділяла на потреби закладу крупні суми коштів, які здебільшого носили цільовий характер: виділення грошей на будівництво, ремонт, харчування, заробітну плату, медикаменти тощо.

Надання об'єктивної оцінки місця і ролі Є. К. Воронцової в організації і фундації жіночого благодійного руху і Одеського жіночого благодійного товариства, зокрема, потребує розв'язання проблеми свободи дій і рішень її як керівника інституції і впровадження в діяльність товариства власного волевиявлення, адже аналогічні товариства відкривалися в усіх губернських центрах, мали однакові цілі, структуру, порядок управління і були підвзвітні приказам громадського піклування (органи державної влади, що здійснювали соціальний захист населення). В архівних джерелах знаходимо відомості, що дозволяють підтвердити факт наявності реальних механізмів можливості структурних змін Одеського жіночого товариства, що втілила в життя Є. Воронцова. На екстремних зборах членів товариства, що було зібрано у зв'язку із бажанням Є. К. Воронцової скласти повноваження голови товариства, у своїй промові вона зазначила, що успішне майбутнє Одеського жіночого благодійного товариства забезпечить проведення спрощення структури товариства, об'єднання сирітського притулку із відділенням немовлят і за умови врівноваження доходів та витрат товариства⁵.

Іншим ключовим аспектом дослідження громадської діяльності Є. К. Воронцової є питання «наявності» власної ініціативи Є. К. Воронцової у відкритті благодійних товариств. Адже незаперечним є той факт, що відкриття жіночих благодійних товариств було загальноімперською тенденцією суспільного життя і, що, як правило, головою подібної організації ставали дружини генерал-губернаторів. Тому історіографічний факт «Є. К. Воронцова – ініціатор відкриття Одеського жіночого благодійного товариства і Тифліського жіночого благодійного товариства Св. Ніни» потребує документального підтвердження. Це підтвердження знаходимо в архівних документах. Так, у звіті за перше десятиліття Ставропольського жіночого благодійного товариства Св. Олександри зазначено, що Є. Воронцова особисто клопотала перед М. Завадовським про відкриття у місті товариства і училища при ньому «для виховання за помірну плату дочок небагатих батьків у душі християнської релігії і суворой моральності»⁶. Тут же знаходимо текст рескрипту імператриці Олександри Федорівни на ім'я Є. К. Воронцової, в якому вона високо оцінила діяльність останньої⁷.

¹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2699, арк. 12.

² Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2699, арк. 26.

³ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2742, 70 арк.; снр. 2744, 107 арк.; снр. 2747, 71 арк.

⁴ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2736, арк. 10.

⁵ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2701, арк. 1-2.

⁶ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2696, арк. 73.

⁷ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, on.1, снр. 2696, арк. 74.

Вивчивши листи секретарів благодійних товариств Св. Ніни, Олександрі, Рипсимії, приходимо до висновку, що в них здебільшого міститься інформація про матеріальне становище, заснованих Є. К. Воронцовою навчальних закладів, чисельності та долі вихованок, на що безсумнівно вплинула мета їх написання.

Група бухгалтерських документів висвітлює хід будівництва і суми коштів, що витрачені Є. К. Воронцовою на зведення Михайло-Семенівського притулку для хлопчиків. Матеріали хронологічно охоплюють близько 15 років (1861-1875) не задокументованими залишилися лише перші два роки будівництва. За цей відрізок часу в діловодстві відклалися детальні звіти про витрати на будівництво сирітського притулку¹, кілька прибутково-видаткових книг², відомості приходу і витрати грошових сум³, кошторису⁴, рахунки, розписки⁵, договори про будівництво та окремими видами робіт⁶. Дані цих документів дають можливість зробити щорічну сітку витрат коштів, встановити осіб, залучених до будівництва, і простежити грошові внески Є. Воронцової. Так, у 1861 р. було витрачено 9800 крб., в наступному ще 11700 крб.⁷ У прибутково-видатковій книзі зафіксовано всі наявні грошові кошти та їх реалізація (купівля будівельних матеріалів, оплата робітникам і т. д.), а у звіті представлені підсумки будівельних робіт.

Окремого розгляду заслуговує записна книжка Є. К. Воронцової, в якій відзначені щорічні суми пожертвувань, що внесені нею на будівництво Михайло-Семенівського дитячого притулку. В цілому вона внесла на баланс установи за 1868-1873 рр. 154776 крб. 20 коп.⁸

Засновуючи благодійні та культурно-просвітницькі товариства, Є. Воронцова завжди дбала про їхній майбутній добробут. Бажаючи забезпечити міцне фінансове становище Михайло-Семенівського притулку, вона внесла на баланс установи велику суму. В особистому листі генерал-губернатору Новоросійського краю П. Є. Коцебу Є. К. Воронцова писала: «Я звертаюся до Вас, генерале, за допомогою, старання мої спрямовані на забезпечення нового Михайло-Семенівського притулку, це мотиви, що штовхають мене прописати умови складання чорнового варіанту правил, що визначають порядок внесення 110000 крб»⁹. Прагнучи захистити пожертвування від марнотратників і неправильного розпорядження доходом з цього капіталу, Є. Воронцова побажала бачити в статуті Одеського жіночого благодійного товариства пункт про те, що в разі зміни завдань організації її спадкоємці могли б забрати внесений нею капітал. П. Коцебу відповів, що не бачить необхідності внесення даної умови, оскільки статутом визначено, що завдання товариства не можуть бути змінені. Отримавши негативну відповідь Є. Воронцова склала повторне клопотання в якому наполягла на своїй думці: «зберігаючи переконання, що редакція приміток до §54 в запропонованому мною сенсі висловлює визначеність... гадаю, що в такому бажанні не може бути нічого ворожого уряду, я знову маю честь звернутися до Вашої Високоповажності з покірним проханням не відмовляти в клопотанні»¹⁰.

Листування між Є. К. Воронцової і П. Є. Коцебу має неабияку наукову цінність. По-перше, це єдиний документ який підтверджує особисту участь Є. Воронцової у виробленні статуту. По-друге, воно свідчить про наполегливу позицію Є. К. Воронцової в захисті інтересів Михайло-Семенівського притулку.

Таким чином, діловодна документація вирізняється високим ступенем інформативності, поліфонізмом і включає в себе тексти інших видів документів. Архівні джерела дозволяють розкрити не лише лінію «донорства» Є. К. Воронцової, але й розкрити її як організатора, фундатора і керівника громадських організацій. Архівалії підтверджують факт ініціювання нею відкриття благодійних товариств, реальної участі у виробленні статуту, стратегії розвитку і структури добродійних інституцій.

Особливістю даного джерельного комплексу є те, що він є по своїй суті фондом управлінської документації і відклався у фондї Воронцових тому, що Є. К. Воронцова очолювала Одеське жіноче

¹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2710, 2 арк.; снр. 2713, 8 арк.

² Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2711, 78 арк.

³ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2721, 75 арк.

⁴ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2722, 76 арк.

⁵ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2723, 139 арк.

⁶ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2727, 356 арк.

⁷ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2710, 2 арк.

⁸ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.1, снр. 2728, 32 арк.

⁹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он.3, снр. 306, арк. 1.

¹⁰ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, он. 1, снр. 2739, арк. 2.

благодійне товариство і збрала та зберегла свої ділові папери. Втім це вже є сталою традицією для архівної справи, коли очільник установи забирає ділову документацію до себе на «збереження» і потім документи різних установ потрапляють до архівів у складі фондів особового походження.

Окрему групу документів становлять повідомлення та квитанції добродійних установ про отримання від Є. К. Воронцової коштів. Так, наприклад, збереглися відомості про пожертви Є. Воронцової на користь Одеського болгарського настоятельства¹, Олександро-Маріїнської богадільні². Вкрай низький ступінь збереженості даних документів не дозволяє розкрити повною мірою внесок Є. К. Воронцової у їх діяльність і підрахувати загальну суму коштів, що отримали вищевказані товариства від неї, однак дають змогу доповнити відомості про участь і членство Є. Воронцової у громадських організаціях.

Таким чином, у фонді Воронцових зберігся досить великий і багатогранний комплекс джерел, що дозволяє розкрити благодійну та культурно-просвітницьку діяльність Є. К. Воронцової. Документи, що стосуються історії розвитку Одеського жіночого благодійного товариства, Михайло-Семенівського притулку, Стурдзівської богадільні, а також товариств в Тифлісі, Кутаїсі, Шемасі, Ставрополі, Еривані репрезентують заходи Є. Воронцової, спрямовані на поліпшення ефективності роботи благодійних та навчальних закладів. Всебічне вивчення архівних джерел дозволяє відтворити об'єктивну картину життя і діяльності відомої благодійниці XIX ст. Є. К. Воронцової.

References:

1. Grebcova, I., Grebcov, V. (2006). *Stanovlenie gosudarstvennogo popechitelstva i obshchestvennoj blagotvoritelnosti v Odesse v konce XVII – 60-gg. XIX st.* [Formation of state guardianship and public charity in the end of the 18th – in the 1860-s in Odessa]. Odessa: Astroprint, 320. [in Russian].
2. Grebcova, I., Nakaeva, S. (2007). *Ocherki razvitiia zhenskogo blagotvoritel'nogo dvizhenija na jube Rossijskoj imperii (pervaja polovina XIX v).* [Essays on the development of the women's charity movement in the south of the Russian Empire (first half of the 19th century)]. Odessa: Astroprint. [in Russian].
3. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2696, 110 ark. [in Russian].
4. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2699, 18 ark. [in Russian].
5. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2701, ark 1-2. [in Russian].
6. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2710, 2 ark. [in Russian].
7. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2711, 78 ark. [in Russian].
8. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2713, 8 ark. [in Russian].
9. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2714, ark. 9. [in Russian].
10. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2717, ark. 4. [in Russian].
11. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2719, ark. 6. [in Russian].
12. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2721, 75 ark. [in Russian].
13. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2722, 76 ark. [in Russian].
14. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2723, 139 ark. [in Russian].
15. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2727, 356 ark. [in Russian].
16. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2728, 32 ark. [in Russian].
17. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2736, ark. 10. [in Russian].
18. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], f. 1261, op.1, Spr. 2738, 2 ark. [in Russian].

¹ Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп. 1, спр. 2738, 2 арк.

² Російський Державний архів давніх актів, ф. 1261, оп. 1, спр. 2758, 2 арк.

19. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.1, Spr. 2739*, ark. 2. [in Russian].
20. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.1, Spr. 2742*, 70 ark. [in Russian].
21. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.1, Spr. 2744*, 107 ark. [in Russian].
22. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.1, Spr. 2747*, 71 ark. [in Russian].
23. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.1, Spr. 2758*, 2 ark. [in Russian].
24. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 306*, ark. 1 [in Russian].
25. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 306-a*, ark 1. [in Russian].
26. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 1960*, 1 ark. [in Russian].
27. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 1963*, 1 ark. [in Russian].
28. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 1968*, 2 ark. [in Russian].
29. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2055*, 6 ark. [in Russian].
30. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2074*, ark 1. [in Russian].
31. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2097*, 2 ark. [in Russian].
32. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2189*, 2 ark. [in Russian].
33. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2203*, 1 ark. [in Russian].
34. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2221*, 2 ark. [in Russian].
35. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2223*, 1 ark. [in Russian].
36. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2325*, 1 ark. [in Russian].
37. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2328*, 1 ark. [in Russian].
38. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2335*, 5 ark. [in Russian].
39. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2355*, 4 ark. [in Russian].
40. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2335*, 1 ark. [in Russian].
41. Rosiiskiy Derzhavnyi arkhiv davnikh aktiv [Russian State Archive of Ancient Acts], *f. 1261, op.3, Spr. 2400*, 1 ark. [in Russian].
42. Lisunets, L. (2014). Postat E. K. Vorontsovoi v spohadakh suchasnykiv [Image of E. K. Vorontsova in the memoirs of the fellows]. *Hileia: naukovyi visnyk* [Gilea: scientific bulletin], 89, 79-84. [in Ukrainian].
43. Lisunec, L. (2016). Blagotvoritel'naja i kulturno-prosvetitel'skaja dejatel'nost' E. K. Voroncovej [Charitable, cultural and educational activities of E.K. Vorontsova]. *Vestnik Brjanskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoricheskie nauki i arheologija. Literaturovedenie. Jazykoznanie. Pedagogicheskie nauki* [Bulletin of the Bryansk State University. Historical sciences and archaeology. Literature studies. Linguistics. Pedagogical science], 4 (30), 56-64. [in Russian].
44. Lisunec, L. (2019). Dokumenty o zhizni i dejatel'nosti E. K. Voroncovej v fondah Rossijskogo gosudarstvennogo arhiva literatury i iskusstva [Participation of the Vorontsovs in the movement providing assistance to the wounded and sick soldiers]. *Voroncovskij sbornik. Odessa* [Vorontsov book collection. Odessa], 9, 55-60. [in Russian].